

Слободан Зубановић

ТРИ БЕОГРАДСКА ПЕСНИКА, ТРИ ПЕСМЕ

ПУТНИК

Пут Растка Петровића започиње из, некадашње, Ратарске улице број 32, из београдских дворишта, башти и сокака, и заврашава у бујици слика Студенице и Будве, Руговске клисуре и Старог Нагоричина, острва у Далмацији и Светог Наума. У тако завитланим простору стоји песник загледиан и дечачки збуњен, рогобатан, грцав, огорчен и тужан, разливен у сузама и смеху, неразумљив у љубави и разумљив у болу. Стоји као да је некуд склоњен, као да све о њему знамо, као да смо све од њега научили; отпор према новом и превратном, необичном и другачијем, прати га од првих објављених стихова. Како су ствари у нашој поезији данас постављене, та сенка лебдеће изнад његових стихова још: наша средина плаши се додира уметности и живота и стиди се тако силног откуцаја.

Растко је један од првих наших песника који је стихове писао крвавим дитирамбима. Тако се, уосталом, најављује његово *Откровење* у издању књижарнице С. Б. Цвијановића. У рат је отишао као младић, из њега се вратио као песник; у предворје смрти није ступио празне главе: један посебан *дамар* уметности, потом словенски фолклор и легенде пратили су га од детињства и у тешкој стварности стапали се с духом народа који је изнова тражио себе. Такве су му и песме. Оне прве, почетнички разигране, загледиане у Бранка, затим угледиане на Бојића. А онда као да се усправио страшан импулс душе — свака следеће песма извирала је из претходне јединствена, самосвојна и слободна. Један живот заплочио је низ песме као континент: једно непрекидно надахнуће, јединствен замах слика и речитости,

откровење нестанка граница између љубави и лепоте, зла и доброте, чулности и физичког преплавили су сваку његову мисао. Такав се издвојио у модернистичким струјањима после рата. Док су други песници, пише Милосав Мирковић, у стиховима, свуда око себе „видели брда лешева”, Растко је „видео крошње грожђа и јабука”.

Имењак нашег првог песника, Растко Петровић се лако снашао у свом времену. Није нимало заостао иза ондашњих европских назора поезије нити је, њих ради, запоставио или занемарио наше најчистије изворе: предања, народну песму, веровања и обичаје. Одрастао је у породици срицајући уметност; сестре су га училе слици и звуку. Прошао је, у збегу, голготу Албаније, студирао у Француској прелиставајући књижурине о Старим Словенима, друговао са авангардним сликарима, дадаистима и надреалистима, откривао Африку. Заљубљен у тајну рођења, опседнут рађањем и материнством, величао је тајну живота као чедо материно, презирући дело. Запамћено је — Растко је жмурио кад би, пред спавање, гасио сијалицу, јер га је тај прелаз из светлости у мрак, на смрт подсећао.

Иако је имао огромну љубав за „ненамерну поезију” он није завршио као „јунак надреализма”. Није био ни заступник „београдског стила”, за њега сувише укалушљеног и неслободног. Сам је говорио да је уметност, тим и поезија, за њега била „куповина живота негде преко граница појмљивог.” Извесно је да су неке његове песме пренатрпане, писане као у пометњи, делимично и неразумљиве. Али, са Растковом појавом нестало је наш Парнас и српска поезија је са својих путељака изашла на светски друм: сва његова откровења остала су, до данас, путоказ нашег модерног певања.

Песма „Путник” једна је од најчудеснијих песама наше поезије. То је песма без краја иако је песник последњим стихом аминовао њен садржај и ставио тачку на завршетак свог, како вели, записа „крај једне реке”. Све нове форме ондашње уметности свој нови дух стопиле су са Растковим стваралачким чином — кубизам и надреализам неспутано су се размахали у његовој метафори; ликовни елементи сударили су се, сибином и наглошћу са језиком, стварајући нове асоцијације и нове симболе. На први поглед песма је хаотична, као да у њој свака нова слика нема никакве везе са претходном већ им је и место, у самој песми, под знаком питања. Свака слика, сваки стих је лелујав, у трансу, халуцинацији. Међутим, то боловање „од друма, ван датума” чува своју композицију преко жестоких емоција према ликовима који се песнику привиђају: од кнеза Потемкина, кочијаша што на Сибињанин Јанка личи, преко Хајдук Вељка, Дмитра Јакшића или Бранка Радичевића, Канибала и Каравађа, Наполеона, Коштане и Коха, до непознате девојке погинуле у судару возова. То је песма без краја о путовању тела, један струјан запис спуштен низ оловку, једна ванредно обликована екстаза зароњена у будуће време.

Читава поезија Расткова један је пут. „Син сам Словена дивљих некада, али сада путник”. Тај стих довољно говори какав је био осећај једног песника према једној традицији којој је супроставио свој свет. Био је неразумљив, скандалозан и „издајник”; био је усамљеник, приврженик уметности, историје и мистике; био је противник примитивизма и јефтиног укуса. У ствари — данашњи модеран песник.

ПУТНИК

Сјаниславу Вишаверу

Кнеже Потемкине изданули у колима на великоме путу,
Да могу, као ти, умрети на друму,
Кад точак разглиба глину жуту;
Шибaj кочијашу, терај царски у Струму,
Ћут!
У тајности да ти поверим име једне звезде
Или једног слова из једне књиге о прашуми. Ћут!
Али херој сам на друмовима:
Од свега највише волим да се опијем, а после тога још да путујем:
Ко ти рече, пријатељу, да ћу доћи у недељу, у недељу Дунав тече!
Ко ти рече Шар-планину, кочијашу, друмовниче мој!
Знам: и ти си сам, и ја сам сам,
А псовка кочијашка — поздрав ветра завичајни Одисеју на мору.
Са поносом да се носи бича његовог ожиљак на лицу,
Груди су му длакаве као облаци сиви у зору
Маље крију једну црвену модрицу... смрти.
Коњи каскају и ја плачем, велим: то је, ти си Сибињанин Јанко!
Не трзај, Црнко, ха, ха! Не, ја сам Јовановић Ранко,
И села ми се зову Рудари; кочијаш сам, болујем од друма, изван датума.
Гле, месец, та чудна свим стенама рима! Због њега плима
Црвенокошког поглавице односи леш:
На таласима се таласа црна коса и мокро перје, боливијско зверје,
Он препливава океане —
Да л' над водама, да л' дуж кинематографских платана,
Или по жицама телеграфским? на мишици „амблем клана”
Змија у чељустима лавским: он долази кроз океане и кроз векове,
Мртав или жив; за њим његове шуме плове.
Опажаш ли: сјајних очију куну, опажаш ли Хајдук Вељка на топу,
Или Дмитра Јакшића да на мегдан води?
Шест краљева шпиритуса? Све то броди. Ко ће полудети први?
Туп, туп! копају угaљ испод нас;
Кло, кло! то у Бечкереку пију квас;
Бум, бум! у Тамбукту нове крви.

Ако девојчица понесе тајну у грлу
Да јој по шупљим грудима прстом добошари кадет,
У шуми густој масној фазанку умрлу
Козачком игром оплакује свет.
Но љубав служи на част силним у возу, између две железничке станице;
На прозору саксија с три цвета, лице неке старице,
На пољани из амрела извиру четири ноге голе...
Бранко, мој Бранко, да ли девојка, да ли крин, да ли мач,
Чистотом својом претходивши зору,
Заспаше у куту ока ти? Клокоће извор у
Тами. Ескимски чамци, који клизе низ воду,
Отпрате ме својим током до болова — небесима;
Шеснаест хиљада робиња тару великог бога уљима,
На длану му енглеска флотила њише се:
Адмирал, већи од палца, харангира Наполеона,
Васиона растеже се. Ако те љубим под врат, шапнућу
Клевету: ко ти рече мор-доламу!
Мор-доламу, црна хата, бесна свата, ах Коштано

Многочисна, многолепа, многоцветна, окупано,
Окупано. Ох проклета!
Ти кључеви виолински у јетри ми коге се, ко бакциле Кохове:
Ханибале, Каравађо лопове, хајдмо мили да слаavimo канибалке.

Сад далеки свитај продубљује зелени исток,
И Атлантик је толико широк и дубоко је у нашој жудњи тако,
Шарлоику и Одисеју да запевамо, кад би ко плако.
А загрокта ко свиња кад је ко штроји:
О љубљена је локомотива;
Та машиновођа није ништа друго
До нож који под материцом стоји:
Гарава бритва крива.
Јурећи, уређује и помера она поља, њен писак то је злих богова воља.
О жури, нек жури воз уз гроктање. И ноћ.
Ноћ, настаде савршени мрак,
А кроз варнице што из димњака бију,
— Из киклоповог ока излећу звезде, и он њима обавијен бежи јак
Кроз Тракију, Бесарабију и Унгарију; ноћ —
Да л' лети мој воз? О, толико варница,
Кроз полудели подмлађени Млечни Пут;
Доле се провиди и мирише нађубрена мрачна њива,
Међ ноге ту прима послану жену Боз — и један месец жут,
Огроман, истински први пут ноћас, месец жут
(У чијем ли врту султанске кћери сад је скут?) о, ђут! о ђут!
Под врбама сад пева, ко отац, месец жут.
Ах боже мој, шта је то за мене!
Зар цео свет, зар ће на њему све то, јурнути кроз зрак;
Ја не разумем откуд се онда судара влак крај једне реке!

Па замишљен сам, а плах,
И не знам, којим правцем из смрти: нисам ли увек
Онако јак...!
Из једног судара возова излазим,
Окрвављен мало, ево, као први зорин зрак,
И смејем се: на девојку неку, што погибе
Разголићених бокова —
Тако сјајна као птица сред пурпурних сосова,
За мало големог дрхтања,
И младости, сред крвавих сосова.
И да бих њен јаук саслушао, очи склапам
Па мислим: да ће јој гроб бити бескрајан
Тамо, где будем био велики херој, а отац долмен трајан,
И брат разбојник ужасан,
крвопија, млад и ужасан.

И то записах ја крај једне реке...
И амин!

ХУМОР ЗАСПАЛО

Можда нема лепше реченице, која би на духовит начин рекла нешто о томе шта је то надреализам у нашој књижевности, од једног стиха из првог дела песме „Хумор Заспало” Александра Вуча. Он гласи: „Словенска душа француски кромпир”. Тај дух, како вели Бретон који је уобличио тежње школе надреалног, осмишљен је да уз помоћ једног психичког аутоматизма изрази стварни процес мисли дотле спутаван или разумом или естет-

ским, моралним и другим обзирима. Представа која би се добијала таквим назорима била би изнад оне стварности на коју смо навикли; крајњи дometи таквог подухвата били би укидање граница између свесног и несвесног, потпуно стапање стварног и нестварног, нестајање границе између физичког и психичког. У Београду, надреалистички круг „примио се” окупљајући око себе бројне присталице; једни су остали верни основним постулатима покрета, други, разочарани резултатима откривања сопственог унутарњег света, своје су амбиције окренули марксизму и дружењу с марксистима. Марко Ристић, Душан Матић, Оскар Давичо, Милан Дединац, Ђорђе Јовановић, Коча Поповић, Ђорђе Костић, Ване Живадиновић-Бор, Александар Вучо и други, само су део надреалистичке бројанице и оног времена када је надреализам био главни европски књижевни покрет. Наши надреалисти су, то је сигурно, оставили иза себе више од једне литерарне боје једног времена. Али то је за једну другу причу, на другом месту.

Ко је тај Хумор Заспало који претрчава из једне песме Александра Вуча у другу, из књиге у књигу, има ли то „биће” било какву биографију; има ли то „име и презиме” између смеха и сна, неко тајновито значење, некакву поруку сакривену у једној шифри, на крају крајева какве су и одакле су дошле те две речи које једна поред друге или, једна са другом, значе или нешто одређено, асоцијативно, или не представљају ништа више од књижевне смипалице и добро осмишљеног литерарног гафа. Њихов спој је сугестиван; није то „заспали хумор” нити некаква смешна, случајна, ствар нађена у најдубљем сну. То је апсурд доведен до књижевне истине, боље речено апсурд који је проговорио са једним јединим циљем: да нашу стварност, нашу животну логику, увери у случајност и пролазност, и да јој докаже да постоје немогуће и неспојиве ствари; да покаже постојање једног места на којем могуће и немогуће стоје једно до другог, једно у другом; да се бесмисло нађе у свом најбољем смислу. Такво место Александар Вучо обежава сваким својим стихом користећи метод сакривен у једној, поезији законски одређеној, речи: неуобичајено.

Не бих могао доказати да је песма „Хумор Заспало” само један надреалистички ритуал. То је више песничка намера да се чистим сликама оствари један поетски доживљај, сличан оном који је, на пример, на својим платнима осмишљавао сликар Милић од Мачве или, у једном сасвим другачијем смислу, у стиховима, Васко Попа. Такав покушај, у поезији, полази од принципа слике и њеног деловања; она развија сваки даљи, песнички, осећај представљања обичних ствари необичним речима које опет терају машту до чулних, колажних, облика. Вучо то деловање употпуњује и обежава посебним хумором — једно дете може да закоље цело село када би смело, друго у воску глође бачену коску — из песме у песму, све до последње, „Зарни влач” којим је печатиран „Хумор Заспало” и досегнут онај песнички дomet после ког могу настати само његова подражавања. У једном тексту о Вучовој поезији апсурда, Милица Николић вели да је „Зарни влач” састављен од 6 строфа, односно 18 стихова, то јест 70 речи. Од тога су 46 постојеће речи наше говорне традиције, а 24 су новосковане”. Тако постигнут амалгам, у којем уз доста глагола и нешто мање придева стоји само једна, једина, именица — влач — противи се клишеу изражавања и постиже, кроз игру, необичан поетски ефект.

Хумор Заспало бануо је из градског фолклора, из нашег урбаног предграђа. Он нас вија низ дворишта, фасаде, „уста улица”, низ мостове и сокаке, у јундану и јулдану кад „гандрче последњи предсмртни трамвај”, претресајући сваки „варошки раф”. У ствари, то кроз београдске пејсаже јури Александар Вучо, као краљ Иби Алфреда Жарија, са „оком умоченим у ветар”.

Александар Вучо

ХУМОР ЗАСПАЛО

I

Отерај ове буве боже буве суве буве суве буве
боже буве

Словенска душа француски кромпир
Словенска душа француски кромпир

Чучи на мосту Великом посту уочи беде све длаке седе

Вода за рибу риба за воду
Живео ован
Живео рај

Умочи ово перо у око око у око најлепши сјај
Умочи ово око у ветар ветар у ветар најбољи крај

Ветар и Петар Петар и Павле
Етар и метар метар и грам

Умочи перо умочи веру умочи овна
Великог овна у вечита доба

За гојазну земљу
Препуна је соба
За Велику Мемлу
Корумпиран кромпир

За вечити мир...

II

Ноћу су зујале зукаре
Зелене муве мртвачке
То силују малу девојку
На црте крте играчке

Кажу тати
Ноћ се клати

Узалуд чекаш јундан јулдан и просто напросто време
Узалуд времена бремену мисао важну
Живитињо ружо просто напросто курво!

Па легни мој голи Заспало у ову козину влажну
Полегни полегни алго

Јер њега си срео
Тебе је спleo
Са њим си хтео
Тебе је сурво

Онда су кроз срца протурили пушке
Кроз мозак витке читке редове
Поврстили покрстили погане њушке
Облачили повлачили развлагали репове

Кажи попи
Снег се топи

III

Да ли те још муче буве Заспало
У овај сведан заклан тамјан старих бивола?

Зар не? Зар не?

Поквари онда свеноћ то чудо твоје суморно

Растргни поједи забoга Заспало

Свеноћ па поноћ па немоћ тачно расеци напола

За руке две и очи све
У срце твоје хуморно

Љуис, љуид, уби, љуибус, ауцилис,
Цур, љуомодо, љуандо?

ГЛАСОВИ ГЛАСОВИ ТУЋИ ГЛАСОВИ:

„Кад кревет поквари
Кад ветар задржи
Силазе хијене бесне банкари
Силазе уши руже и жандари
Силазе силазе Заспало
Ко ће бити бржи? Ко ће бити бржи?”

IV

Сву ноћ је кроз уста улице
Цурила спаваћа кафа
Сву ноћ се у постељи немира
Под обрвом кржаве тамнице
На пантерским рукама бабице
Порађала трула жирафа

Једно је дете у воску
Најнижег варошког рафа
Глодало бачену коску

Једно би дете могло
(Када би само смело)
Да закоље читаво село

Сву ноћ сам под скутом станице
Са плућима од беле хартије
Чекао закуску срца...

Једно је дрво на друму
Крвљу која из очију штрца
Чувало ужасну шуму

На ледено лењим минама
На песници ледено лењих пожара

Једно би дрво на друму
Могло (када би хтело)
Да запали читаву шуму

V

Качи се мој голи Заспало на последњи предсмртни трамвај
Који на једној јединој нози долази кроз узалудну ноћ
На клупу до њене бутине стави своје сломљено око
И реци јој реци јој лагано: желим ти тешку ноћ

Тешку ноћ желатини
Који те завијају унакрст и поамно крију од мене
Тешку ноћ зеницо мека исподешена за браве живота
Главо расечена унакрст овешталим амом самоће
Бубњеви који спавају унакрст под гипсом твоје металне коже
Микроби који чекају унакрст на златном тепиху ложе

Тешку ноћ парафини
И шупље драугулије вена
Чијом дужином унакрст
Свира антарктички ветар
Кроз твоје крваво уво до лудила проходали ветар

Тешку ноћ матавуљи
Тешку ноћ карантини

Качи се мој голи Заспало на последњи предсмртни чунак
Који са једним јединим крилом долази кроз узану ноћ
На кантар до њене слабине спусти твој сломљени пупак
И реци јој реци јој лагано: желим ти тешку ноћ

Тешку ноћ кљакава руко
Тешку ноћ бухава кичмо

Тешку ноћ кљакава руко којој су извукли живце и усули у канфор
Тешку ноћ бухава кичмо којој су попили ваздух и појели корење меса

Тешку ноћ бухава жељо
Тешку ноћ килаво срце

VI

Чим почне мегдан жвакан пекмез старих рогова
Алал ти млеко пурпурићу мој!
Циљ је да пређеш кроз стандард-пекмез старих гробова
Да прескочиш без воље пекмез поље густих ровова
Циљ је да провучеш кроз фобију-песак-пекмез лењих волова
Твој ситни мрављи ход

Први спрат марвинче цркве
Други спрат бајата кола
Трећи спрат — он ће да цркне
Кроз седам звечкавих школа

VII

Не труни трепавице узалудне шуме
Не бактај распасане лапавице неба
Покажи дечици туђој и својој
Покажи деци како дете уме
Кад стисне у хору протеране зубе
Да мокри на трубе

УЗРОК И ПОСЛЕДИЦА

Слободно се може рећи: песник Марко Ристић је узрок, есејиста Марко Ристић је последица књижевног рада Марка Ристића. Уистину, он је темељан „службеник” таквог посла; његова професија била је писац, његово образовање било је филозофско. У дневницима, есејима, студијама, разноразним белешкама, тежио је, непрекидно, како вели наслов једне од његових бројних књига, да буде „сведок и саучесник”. Истовремено — може се томе додати — најмање песник, иако је исписао подоста песама. Он јесте указивао на поезију као на метод сазнања, на морални, пре свега социјални смисао поезије, јесте оштро иступао против конформизма, уштогљености и конзервативизма, јесте здушно заступао ангажовање писца, али је најмање *певао*. Више је хтео да буде песник.

Замерао је песницима да су само загледани у себе и сопствени, унутрашњи, свет. Узимао их је за људе који такав свет „егоцентрично и љубоморно негују”, а у његовом обрађивању изражавају се „самопоказивачким задовољством”. Са друге стране истицао је, и писао, да „права поезија неминовно мора да буде револуционарна”. Између загледаности и чина одвијао се књижевни живот Марка Ристића; живот који је у овом случају био „неодвојив од политичког и друштвеног живота”, како вели Иво Андрић у једном „напису о пријатељу” који се бавио државним пословима: Андрић је био последњи амбасадор старе Југославије у Берлину, Ристић први нове Југославије у Паризу. У такав живот Ристић је уносио „сва мерила, сва примућства и све слабости свога васпитања и своје сложене и изузетне личности”. У таквом светлу могла би се рећи која и о његовој лирици.

Чини се да је Марко Ристић под песмом сматрао ону врсту творевине која има „корисну садржину” чије је „одржавање оправдано”; док је за „субјективно корисну” поезију сматрао ону која разрешава спорове, комплексе и конфликте. Она друга, која би давала „незаменљиви допринос сазнању о човеку и стварности”, за њега је била „објективно корисна”. Тражећи своју песму он се више уживљавао у тражење њеног идеала, више је отежавао критичком свешћу, више одгонетао зависности између суштине и постојећег. Живот је већ поезија, песма је жеља којој треба вербални исказ где су главни ослоњци, по Ристићу, постулати истине, моралног интегитета, осећајности, и чињенице свакидашњице, судбине и историје. Увек супростављен, увек против, увек у перманентном сукобу, али сваки пут опредељен у тражењима, остављао је песме некако по страни. Рекло би се да су

писане уз помоћ енергије „намерних осећаја” и сазнања о модерном сензибилитету, и осећајности савременог човека, са великим улогом у јачину самих речи: увек је за песму тражио узрок. У песми „Узрок и последица”, Радомир Константиновић уочава једну од последица Ристићевог прилаза песми. „Та суштина је”, вели он, „анти-говор у говору, затварање реченице у саму себе, у безизлазни круг у коме је узрок последица и последица узрок...” Нису тих осам стихова онај надреалистички образац, она заповест о аутоматском записивању речи, коју је песник прихватао одушевљеније од осталих апостола надреализма, нити обичан, неадреални, песнички колаж. У директном судару речи против речи, у удару именице *срце* на саму себе, Ристић ствара једну слику без слике; пред читаоцем остају само остаци једног поетског немира као јединог средства којим се покушао остварити говор поезије.

Остаће забележено да је са Дединцем и Душаном Тимођијевићем покренуо часопис *Пућевци*, да је са Растком Петровићем, Дединцем и Матићем, покренуо *Сведочанствва*; у првом сарађују тадашњи београдски „модернисти”, у другом се, први пут код нас, пише о Бретону и надреализму и раскида са „лепом књижевношћу”. Организовао је и био најагилнији представник београдске надреалистичке групе. Као куриозитет остаће записано да је, главна личност Ристићевог првог књижевног текста, била личност под именом Тито. Када је, 1930. године, објавио, заједно са Душаном Матићем, декларацију „Позиција надреализма”, а подржало је још једанаест београдских надреалиста, Марко Ристић је потписао своје, камуфлирано, опредељење за социјалистичку револуцију. Пре рата уређивао је надреалистички алманах *Немогуће*, сарађивао у Крлежином часопису *Данас*, учествовао у покретању часописа *Печати*; после рата, са Ћосићем, Исакковићем, Вучом и Давичом, покреће часопис *Дело*.

Остаће, на крају, запамћено и то да и поред свих својих интересовања, високе културе, естетског опредељења, непрекидног ангажовања и критичке мисли, Марко Ристић није избегао једној животној слабости коју, у „напису о пријатељу”, Иво Андрић истиче као чињеницу: „све што не обухвата широки и снажни сноп његове опајачке светлости, све што код њега не изазива ни симпатију, ни идиосинкразију, све то за њега остаје у — лимбу, у вечитој тами која је идентична са непостојањем.”

Марко Ристић

УЗРОК И ПОСЛЕДИЦА

Куцају срца,
То чини да
Куцају срца,
Куцају срца.

Ударају срца,
То чини да срца
Ударају срца,
Лупају срца.

Из рукописа *Море око Београда* — записи о београдским песницима